

رسولیان قهار

نگاهی به آثار تاریخی و فرهنگی ختلان

ختلان در نوشته‌های تاریخ‌نگاران و جغرافی‌نویسان و سیاحان در قرون مختلف ذکر شده است. از میان این آثار می‌توان از مآخذ چینی سده‌های ۵-۶، کتاب مؤلف نامعلوم «حدودالعالم» که سال ۹۸۳ تألیف گردیده است، «شاهنامه» ابوالقاسم فردوسی (۹۳۴-۱۰۲۱)، سروده‌های منجیک ترمذی (سده ۱۰)، «احسن‌التقاسم فی معرفة الاقالیم» مقدسی (۹۴۷-۱۰۰۰)، آثار ناصر خسرو (۱۰۰۴-۱۰۸۸)، «گرشاسب‌نامه» اسدی طوسی (۱۰۰۵-۱۰۷۳)، «کتاب‌الانساب» سمعانی (۱۱۱۳-۱۱۶۷)، معجم‌البلدان» یاقوت حموی (۱۱۷۹-۱۲۲۹)، «ظفرنامه» مستوفی قزوینی (۱۲۸۱-۱۳۴۹)، «عبدالله‌نامه» حفیظ تنیش (سده ۱۶) و... را می‌توان نام برد. در این آثار مردم این سرزمین دلیر و زیبا و صاحبان اسبهای خوب معرفی شده که در شهرها و آبادی‌هایی از قبیل مُنک، هلبوک، بک، پَرغَر، آندیچراغ، تَملیعات، سِکندرَه، بَرَسریج، کاوَبیج، جَزان، هیلاورد، لیوکنند و... بود و باش می‌نمودند.

در طول تاریخ و بر اثر حوادث روزگار اکثر این شهرها رو به نیستی نهادند و طی حفاریات باستان‌شناسان برخی از آثار باقی‌مانده آنها کشف گردیده که امروزه افتخار این سرزمین‌اند.

آثار فرهنگی که از قعر قرن‌ها تا به امروز باقی مانده‌اند، می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

۱. آثار باستانی؛ ۲. آثار تاریخی؛ ۳. آثار معماری؛ ۴. زیارتی.

در میان آثار باستانی و تاریخی شهر و شهرک‌های هلبوک، صیاد، سِکسناخور، زال

زرد، کفترخانه، منک، پوشنگ، مؤمن‌آباد نقش مهم دارند.

هلبوک - بقایای شهر قدیمه‌ای است در روستای قربانشاه ناحیه‌ی واسع که در سده‌های

۹-۱۱ پایتخت ختلان بود. بقایای این شهر در دهه ۳۰ قرن ۲۰ توسط و.ا. چیلیتکوف کشف

شد و از سال ۱۹۵۲ به بعد کار حفاری توسط باستانشناسان لتوینسکی و ا. غلام‌اوا آغاز یافت. این شهر از قسمتهای شهرستان، ارک، رباط و گورستان عبارت بوده است. قصر هلیوک در داخل ارک شهر جای داشته، بسیار زیبا آرایش یافته است. در بسیاری از قسمتهای آن نقش و نگار و رنگهای آن تا به امروز باقی مانده است. این قصر به مناسبت ۲۷۰۰ سالگی شهر کولاب بازسازی شده است.

صیاد - بقایای شهر قدیمه‌ای در ناحیه همدانی ولایت ختلان متعلق به قرون ۹-۱۰ که از سال ۱۹۷۰ به بعد حفاری شده است. دیوارهای بناها خشتی و آجری بوده با آجر فرشپوش است. دیوارهای آنها گچکاری شده‌اند. از شهر صیاد اشیاء گوناگون پیدا شده است.

سکسناخور - شهرکی است در هفت کیلومتری شمال شهر فرخار و متعلق به سده‌های ۲-۳ قبل از میلاد. مساحت آن حدود ۵ هکتار بوده، ستونهای مجتمع قصر و معبد هایش از سنگ ساخته شده و آرا یافته‌اند. در این موضع اشیاء گوناگون از جمله زر و زیورهای طلایی پیدا شده است.

در میان آثار معماری این سرزمین مقبره‌های میرسید علی همدانی، داملا اکرام، یارمحمد ولی، شاه خاموش، مولانا تاج‌الدین، مولانا عابدالدین، حضرت سلطان و چند تن از بزرگان دیگر جای دارند که افتخار ختلان‌زمین و کل تاجیکستانند.

مقبره میرسید علی همدانی متعلق به قرن ۱۵ بوده، در شهر کولاب جای دارد. آرامگاه عارف بزرگ قرن ۱۲ میلادی بارها ترمیم گردیده است. قسم اساسی و قدیمترین آن را گورخانه کوچک و زیارتخانه سه طرفش پیشطاق دار تشکیل می‌دهد. در مرکز گورخانه سنگ مرمرین خاکستری‌رنگ کنده‌کاری شده جای دارد. در سده ۱۶ در نزد پیشطاق اساسی تالار بزرگ گنبدپوش ساخته‌اند. مقبره بار آخر به مناسبت جشن ۲۷۰۰ سالگی شهر کولاب تعمیر و ترمیم شده است.

مقبره داملا اکرام متعلق به اواخر قرن ۱۸ و اوائل قرن ۱۹ بوده، در روستای لنگر کلان ناحیه مؤمن آباد، در بالای تپه‌ای جای دارد. نماهایش خیلی عادی بوده و بی‌آرایشند. در سمت چپ درآمدگاه مقبره محرابی واقع است و طاق آن را مقرنس منقش آرا می‌دهد.

مقبره یارمحمد ولی متعلق به سده ۱۵ بوده، در روستای بهارک ناحیه همدانی جای دارد. این مقبره بسیار گنبد بوده، از خشت خام و پاخسه ساخته شده است. نمای عمومی مقبره رواق‌دار است. مقبره از سه اتاق مربع گنبددار عبارت بوده، میانه‌سرای، پیشطاق و درآمدگاه دارد. کتیبه‌های دیوارهای تالار غربی پرنقش و نگارند. بعداً در دو طرف مقبره دو اتاق گنبدی ساخته‌اند که به عنوان مسجد استفاده می‌شده است.

مقبره شاه خاموش متعلق به قرن ۱۶-۱۷ بوده در روستای لنگر کلان ناحیه مؤمن آباد جای دارد. این آرامگاه از تالار بزرگ شش‌ستون دو طرف آن ایواندار عبارت بوده، ستون‌هایش کنده‌کاری شده‌اند. داخل مسجد با اسلوب خاصی نقش و نگار شده، دیوارش گچکاری شده است. محرابش نیز آرایش جالب دارد.

مزار حضرت سلطان در ۱۸ کیلومتری شمال شهرک خاولینگ واقع گردیده است. در آن مقبره حضرت سلطان اویس قرنی (۵۹۲-۶۵۷) با طول ۲۱ متر و عرض ۶ متر جای داشته از قسمت آرامگاه و زیارتگاه عبارت است. مقبره دارای ۲ گنبد می‌باشد.

حالا این موضع جزء میراث تاریخی و فرهنگی بوده، دارای مسجد، طهارتخانه، کتابخانه و دیگر تأسیسات خرد و بزرگ است. مقبره حضرت سلطان در بین سالهای ۲۰۰۳-۲۰۰۶ از نو ساخته شده، حراست از آن از سال ۲۰۰۴ آغاز شده است.

از دیگر آثار باستانی و تاریخی و معماری و زیارتی که تا به امروز کشف شده‌اند، می‌توان از قورغان و مسکن‌گاه مکان مار متعلق به هزاره دوم تا ابتدای هزاره اول قبل از میلاد در ناحیه فرخار، مجمع معماری قبر قزاق متعلق به سده‌های ۹-۱۴ در ناحیه دنگره، شهرک‌های

امامعلی و دشت دلی متعلق به سده‌های ۱۱-۱۲ در ناحیهٔ واسع، مقبرهٔ خواجه اسحاق در نزدیکی شهر کولاب، عبادتگاه بودایی چیبیوال متعلق به سده‌های ۶ و ۷ در ناحیهٔ خاولینگ، مقبرهٔ امام جعفر صادق متعلق به سدهٔ ۱۲ در ناحیهٔ شورآباد، مسکنگاه عصر برنجی کنگورتوت متعلق به هزارهٔ دوم پیش از میلاد در ناحیهٔ تیمورملک و... نام برد.